

TRĪS VĪRU DZĪVESSTĀSTI

Brigita Šiliņa, *Dr. philol.*

Grāmatu *Pārcēlāji* – Ēriks Tomsons, Pēteris Jansons, Laimonis Pētersons LU Filozofijas un socioloģijas institūta Latvijas mutvārdu vēstures sērijā *Bezbaillīgie* (sastādītāja Māra Zirnīte) izdevis apgāds *Mansards* (Rīga, 2021).

Apskatu sāksu ar apliecinājumu: šī ir grāmata, kurā laimīgi apvienojas vēsturiskas, socioloģiskas, lingvistiskas vērtības ar stāstnieciskām, šizetiskām, tātad – literārām – kvalitātēm. LU Filozofijas un socioloģijas institūta asociācijas *Dzīvesstāsts* 2014. gada vadlīnijās dzīvesstāstu intervētājiem un rakstītājiem šādi raksturota pieeja darbam: “Raudzīties uz vēsturi no cilvēka viedokļa, apzinoties, ka **itīn viss** atstāj pēdas cilvēku dzīvēs, uzskatos, raksturos, rīcībā.”¹ Par to, cik interesanta pētniekam ir dzīvās, ikdienā runātās valodas avotu pieejamība, runā Ķīles Universitātes profesore Nikola Nau (*Nicola Nau*): “Pastāv atšķirības starp lingvistiskajā literatūrā aprakstīto un ikdienā runāto valodu. Tā kā mani vairāk interesēja tieši pēdējā, turpināju meklēt avotus, kuri atspoguļotu valodas faktisko lietojumu. Tā es nejausi iepazīnos ar NMV kolekciju. Tajā apkopoti vecākās paaudzes latviešu dzīvesstāsti. Lielākā daļa stāstītāju ir 60–90 gadus veci. Viņi nāk no dažādiem Latvijas novadiem, un katram no viņiem ir atšķirīgs izglītības līmenis, profesija un, protams, personiskā pieredze.”²

Dzīvesstāstu projekta iecere ir fundamentāla. Lai vispusīgi novērtētu tās īstenošanu un

ieguvumus, man nepietiek ne laika, ne vietas, arī zināšanu ne. Tādēļ savu *Pārcēlāju* apskatu atļaujos ierobežot ar literāru, valodniecisku, pedagoģisku aspektu vērtējumiem.

Aizraujoša lasāmviela

Grāmatas *Pārcēlāji* varoņi ir trīs vīri, kuru dzīvesstāsti ir raibu notikumu bagāti, riska un aizraujošu piedzīvojumu pilni. Daudz kas viņu dzīvesstāstos ir kopīgs, tādēļ pilnīgi pamatota ir viņu dzīvesstāstu publicēšana vienā grāmatā. Bet katrs stāsts ir arī atšķirīgs, individuāli specifisks.

Vispirms par kopīgo. Visi trīs ir latviešu zēni, kuru agrinās jaunības dienas saistītas ar laukiem. Visi trīs ir sapņojuši par jūru. Visi trīs apguvuši kuģa mehānika prasmes Rīgas jūrskolā. 1944. gadā, kad Otrais pasaules karš bija iegājis nobeiguma fāzē un sākās plaša bēgļu kustība no Latvijas uz Rietumiem, lai izvairītos no okupācijas varu maiņas radītā haosa un civiliedzīvotāju apdraudējuma Latvijas teritorijā, visus trīs dažādos ceļos iesaistīja bēgļu slepenā, nelegālā pārcelšanā no Ventspils apkārtnes zvejas motorlaivās nakts aizsegā pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, uz Gotlandi, kas bija vistuvākā sasniedzamā kara neskartā sala. Viņi bija jauni, pārgalvīgi divdesmitgadnieki, kam vējš matos un sirdī, bet arī mīlestība pret ģimeni, dzimteni un tautu, ja arī ar to īpaši neplātījās. Sūras dzīves pieredzes viņiem vēl tik maz, ka īstu bailu riskēt nebija. Tā viņi visi neatkarīgi viens no otra kļuva par leģendāriem varoņiem, par pārcēlājiem, atsaucoties LCP aicinājumam. Aktīvā kursēšana no Jūrkalnes uz Gotlandi un atpakaļ notika 1944. gada beigās un 1945. gada sākumā. Tas ir rudens, ziemas un pavasara laiks, kad jūrā mēdz plosīties vētras, kad laikapstākļi strauji var mainīties un kuģot ar tehniski vāji aprīkotām zvejas laivām ir gandrīz bezprātīgs avantūrisms. Ne velti sērija nosaukta

¹ Zirnīte, Māra; Garda, Ieva (sast.) (2014) *Vadlīnijas intervētājiem un atmiņu rakstītājiem*. Sēr.: Mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūta asociācija “Dzīvesstāsts”. Pieejams: <https://mutvarduvesture.lv/publication/2014-vadlinijas-intervetajiem> (24.09.2022.).

² Nau, Nikola (2001) Mutvārdu teksti – lingvistiskās analīzes avots. *Spogulis: Rakstu krājums*. LU FSI projekts “Latvijas mutvārdu vēsture”, 109.

Bez bailīgie – bija jābaidās gan no dabas stihijas, gan no vācu armijas, kas atkāpjas, gan uzbrūkošās krievu armijas. Jāņem vērā arī laivas celtpēja un bēgt gribētāju lielais skaits un līdzņemto mantu svars. Kad ūdens jau smeļas laivā, pārcelājumiem nākas lādēt pāri laivas malai saiņus un koferus, jo labāk zaudēt mantu, lai cik dārgu un vērtīgu, nekā dzīvību. Ekstremālas situācijas prasa ekstremālus risinājumus.

Ekstremālas situācijas un pārgalvīgi risinājumi ir piedzīvojumu literatūras neatņemama daļa. Atšķirībā no piedzīvojumu romāniem, kas ir autoru iztēles radīti, šeit ir atmiņu stāsti par pieredzēto, piedzīvoto un pārciesto. Taču šajos dzīvesstāstos nav atrodama ekstrēmo situāciju glorificēšana vai izskaistināšana. Tieši otrādi, kā savu stāstu ievada Ēriks Tomsons: “Visādi mums gājis, cilvēkus mocīja jūras slimība. Visi bijām izmirkuši slapji līdz ādai. Nekā skaista tai pārcelšanā nebija, un nekāda prieka arī ne. Viss bija drūms un neatkārtojams. Izdzīvoja tie, kas bija stipri.”³ Šie jaunekļi bija stipri kā miesā, tā garā.

Katrs stāsts papildina vai piešķir kādu jaunu īpašu niansi kopējā ainā par tā laika notikumiem un pārdzīvojumiem un liecina – laika gaitā atmiņas mēdz dzist vai pārveidoties. Viens un tas pats laiks, vieni un tie paši notikumi vai fakti var gūt mazliet atšķirīgu atspoguļojumu, kas rada pārsteidzošu patiesīgumu un dziļuma efektu. Multidimensionāls atspoguļojums bagātina vēstījumu.

Dzīve kā artefakts

Pārcelāja tēlam Eiropas kultūrā ir mūžsena tradīcija. Antīkajā pasaulē tas ir dzīvības un nāves šķirējs Hārons, kas ceļ pāri Stīksai jeb Lētai mirušos. Hārons ir Nakts un Tumsas radīts pusdievs. Arī šo dzīvesstāstu pārcelāji darbojas nakts un miglas aizsegā, arī viņu darbs ir uz dzīvības un nāves robežas, bet viņi ceļ pāri, lai glābtu no nāves un iznīcības, nevis vestu uz mirušo aizmirstības valstību. Tādējādi viņi ir mitoloģiskā Hārona reverss.

³ Tomsons, Ēriks (2021) Izdzīvoja tie, kas bija stipri. Zirnīte, Māra (sast.) *Pārcelāji*. Sēr.: *Bez bailīgie*. Rīga: Mansards, 22.

Apzinos, ka 103 gadu vecumā 22. septembrī aizsaulē aizgājušajam Ērikam Tomsonam salīdzinājums ar sengrieķu pusdievu šķistu pār mērīgs un nevajadzīgs. Arī pārējiem diviem tas varbūt būtu šķitis lieks, jo arī Pēterim Jansonam un Laimonim Pētersonam stāstījuma tonis ir visnotaļ piezemēts, lietišķs, varētu teikt – aturīgs. Viņi stāsta par savu dzīvi vienkārši un bez romantizēšanas, bez traģisma, ar stoisku, brīžiem ironisku pašapziņu. Dzīve nodzīvota tā, kā nodzīvota, un viņi ir mierā ar to. Jo viskritiskākajās situācijās viņi ir izdzīvojuši!

Nevaru nepieminēt šīs grāmatas pozitīvo psiholoģisko efektu. Pārcelāji nežēlojas un negaužas, kaut gan būtu par ko ir žēloties, ir gausties. Jāsastopas gan ar aizdomām par spiegošanu, ar pieņēmumiem, ka viņi ir pašlabuma meklētāji, ar nepateicību un nodevību – Ēriks Tomsons un Laimonis Pētersons pa pilnam dabūja izbaudīt Sibīrijas leģeru dzīves “jaukumus”⁴. Bet galvenais – viņu notikumu bagātajā dzīvē lielākais pāridarījums ir noklusēšana, izdzēšana no cilvēku atmiņas. Tā pielīdzināma garīgai iznīcināšanai, jo, kā rakstījis Andruss Kivirehks, “tā, par kuru neviens neko nezina un ko neviens nekad nav redzējis, īstenībā jau nemaz nav”⁵.

Man kā literatūrzinātniecei un literatūras vērtētājai, protams, pirmkārt gribas izcelt *Pārcelāju* nenoliedzamās literārās kvalitātes – raitu stāstījumu, nesarežģītu, tomēr dzīvu un izteiksmīgu individualizētu valodu, saistošus aprakstus un svarīgu notikumu patiesu, neizskaistinātu, tādēļ ticamu izklāstu – un ieteikt lasīt šo grāmatu kā ļoti labu un interesantu literatūru, kas bagātina lasītāju. Tomēr apzinos, ka mutvārdu vēstures izdevumu mērķis un virsuzdevums ir cits, proti, neļaut cilvēka dzīvei, darbam, pārdzīvojumiem, domām, ceļībām, jūtām, ticībai, mīlestībai un visam, kas bijis vērtīgs un nozīmīgs cilvēka dzīvē, iekrist aizmirstībā un līdz ar to nebūtībā. Vēsture

⁴ Par pārcelāju nodošanu aizmirstībai izvērsti grāmatas ievadrakstā: Zirnīte, Māra (2021) Kad pie varoņiem nav jākāpj uz pjedestāla. Zirnīte, Māra (sast.) *Pārcelāji*. Cit. izdevums, 11–19.

⁵ Kivirehks, Andruss (2022) *Vīrs, kas zināja čūskuvārdus*. Rīga: Latvijas Mediji, 491.

mutiskā izklāstā – tā parafrāzēju mutvārdu vēstures koncepciju. Mutvārdu dzīvesstāstos vai dzīvesstāstu fragmentārās ainiņās tiek sniegtas zināšanas par dzīvi visdažādākajās izpausmēs. “Atmiņas ir nevis par to, kas ir noticis, bet gan to, kā stāstītājs saprot, atceras un stāsta par notikušo.”⁶ Līdz ar to šīs atmiņas ir vēsturisks artefakts, vērtība pati par sevi.

Atmiņas ir saistītas arī ar pašreizējo laiku un nākotni. Bēgļu, pajumti meklējošu cilvēku plūsma pasaulē nav rimusies nekad, jo tur, kur notiek karš un civiliedzīvotāju dzīvei draud iznīcība, cilvēki meklē glābiņu, dodoties prom no ierastās mājvietas. Latvijā pašlaik bēgļi no Ukrainas ir ikdienas realitāte. Gan jau arī šajā laikā bēgļu pārvietošanā ir savi nezināmie, klusie varoņi, tāpat kā grūtības, atbildami jautājumi, pelnīti un nepelnīti pārmetumi, varbūt arī nodevība. No šī viedokļa raugoties, *Pārcēlāji* būtu ieteicama literatūra visiem, kam darbs tieši vai netieši saistīts ar bēgļiem. Ieteicamās

literatūras saraksts gan būtu papildināms arī ar citām trimdai un trimdiniekiem veltītām grāmatām un pētījumiem. Galvenā mācība, kas apgūstama no *Pārcēlāju* dzīvesstāstiem, ir šāda: fiziska un garīga izturība, neatlaidība, nepadošanās, stingrs mugurkauls gan tiešā, gan pārnestā nozīmē, darbīgums, možs prāts un pozitīvs skats uz sevi un dzīvi vispār ir tās īpašības, kas ļauj izdzīvot visgrūtākajos apstākļos. Šī mācība ir noderīga ikvienam, gan lielam, gan mazam, gan jaunam, gan vecam.

Mutvārdu vēstures veidošana ir darbs, kas savas ieceres plašumā salīdzināms ar Krišjāņa Barona mūža veikumu. Tā monumentalitāte un nozīme nav pārvērtējama, tā pilnvērtīga analīze ir nākamo pētnieku paaudžu ziņā. Mans novēlējums Mārai Zirnitei un pārējiem asociācijas *Dzīvesstāsts* dalībniekiem neaizmirst pierakstīt arī pašiem savas mutvārdu intervijas. To ar pateicību novērtēs nākamās paaudzes. Par to esmu pārliecināta.

---

⁶ Zirnite, Māra (2021) Turpat, 12.